

Ahmed Cevdet Paşa ve İcâzetnâme'si

Rashadat AHMADOV*

Ahmed Cevdet Paşa ve İcâzetnâme'si

Özet ► XIX. Asrın meşhur Osmanlı siyaset adamlarından birisi olan Ahmed Cevdet Paşa, devlet adamlığı yanında ilmî kişiliği ile de şöhret bulmuştur. Tarihi yönünün ağır basmasına karşın onun aynı zamanda edebiyat, fıkıh, tefsir, mantık, sosyoloji, hatta askerlik ve tıbbî çalışmalarının olduğu bilinmektedir. Bunlarla birlikte hadis ilmîne ilgisiyle de bilinmektedir. Zira *Osmanlı Müellifleri*'ndeki geçen kayda göre “*et-Tergîb ve't-Terhib'in Tercümesi*” adlı bir eseri bulunmaktadır. Maalesef bu esere şimdiye kadar ulaşamamıştır. Kendisine verilen İmâm Buhârî İcâzetnâmesi, onun hadis alanındaki bilgisini göstermek için tek başına yeterlidir. Bu icâzetnâmenin ulaşabildiğimiz yegâne nüshası Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, Hadis, İcâzetnâme

Abstract ► Ahmad Javdat Pasha was one of famous Ottoman politicians. At the same time he was most famous scholar. Generally for as historian. However he wrote at many areas like linguistic, poetry, fiqh, tafsir, logic, sociology, even thou at military and medicine. However its likely that he was strong at Hadith area too. Because written at “*Osmanlı Müellifleri*” that his work by name “*et-Tergîb ve't-Terhib'in Tercümesi*”, it shows his talent at Hadith area. Unfortunately this work has not reached by this time. But, given himself Ijazatnama of Imam Bukhari alone would be enough for his sufficiency at Hadith area. The sole copy of this ijazatnama kept at Prime Ministry Ottoman Archives.

Key Words: Ottoman, Ahmad Javdat Pasha, Historian, Hadith, Ijazatnama

Giriş

Genellikle İslâmî eğitim ve öğretimde akademik diplomaları, sanat ve meslekte yeterlilik için gerekli izin ve onayı ifade eden terim olarak geçen “İcâzet” farklı ilim dallarında kendini göstermiştir. Sözlükte “su akıtmak; helal kılmak,

* Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, (rashadat_ahmadov@yahoo.com).

izin vermek, onaylamak, geçerli kılmak” gibi anlamlara gelen “cevz” kökünden türemiş, “bir âlimin ilmini talebesine aktarması, rivayet izni verilmesi” anlamında da terimleşmiştir.¹ Değişik alanlar için “icâzetü’l-iftâ (fetvâ)”, “icâzetü’l-fıkh”, “icâzetü’t-tedrîs”, “icâzetü’t-tıb”, “icâzetü’l-ferâiz”, “icâzetü’l-hisâb”, “icâzetü’l-hat”, “icâzetü’t-tarîk” gibi belirtici ifadeler kullanılmıştır.²

İlk defa kullanıldığı hadis alanında ise icâzet “hadis rivayetine sözlü veya yazılı izin vermek, rivayet hakkını devretmek” demektir.³ Osmanlılarda ve Doğu İslâm ülkelerinde, medrese ve tekke mensuplarıyla sanat erbabından eğitim ve öğrenimlerini tamamlayanlara üstatlarının verdiği yazılı belgeye icâzetnâme denilmiştir.⁴

Bilindiği kadarıyla ilk defa Rebi‘ b. Süleyman el-Murâdî, hocası İmâm Şâfiî’nin *er-Risâle*’sinden üç cüzlük bir nüshanın istinsahına 265/879 tarihinde icâzet vermiş ve bunu kendi eliyle yazmıştır “Akademik İcâzet” diyebileceğimiz ilk icâzet örneğinin, III. (IX.) yüzyıl sonlarına doğru Kadı İsmâil b. İshâk el-Cehdamî tarafından Hanefî kadılarında İbnü’l-Bühlül için yazılmış icâzetnâme olduğu kaydedilmektedir.⁵

Önceleri “öğretimsiz verilen izin ve izin belgesi” anlamında kullanılan icâzet terimi, medreselerin kuruluşundan sonra “belli bir öğretim disiplini içinde bilgi ve rivayet nakletme yetkisi tanıyan belge” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

¹ İbnü’l-İmâdiyye Ebu’l-Muzaffer Vecihüddin Mansur b. Selim el-Hemedanî eş-Şâfiî, (ö. 677/1278), *Risâletün fi’l-İcâze*, (Tahkik: Muhammed Mahmud Dahruc), Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1971, s. 75; İbn Rüşeyd Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer el-Fihri es-Sebtî, (ö. 721/1321), *İstidaâtü’l-İcâze*, (Tahkik: Abdüllatif el-Ceylanî), Daru Ebi Rakrâk li’t-Tıbbâti ve’n-Neşr, Rabat 2007, s. 136; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 142; Muhittin Düzenli, “Anadolu’da Hadis Geleneği ve Dâru’l-hadisler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Çankırı Belediyesi, 30 Nisan-1 Mayıs, Çankırı 2011, s. 77-87.

² Cemil Akpınar, “İcâzet”, İstanbul, *DİA*, 2000, XXI, 393.

³ Akpınar, “İcâzet”, 393; Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 142.

⁴ Akpınar, “İcâzet”, 393.

⁵ Hatib el-Bağdadî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, (ö. 463/1071), *el-Kifâye fi İlmi’r-Rivâye*, (Tahkik: Ebu Abdullah Surakî-İbrahim Hamdî el-Medenî), el-Mektebetü’l-İlmiyye, Medine ts., s. 342; Akpınar, “İcâzet”, 394.

Hadis, siyer ve meğâzi kitaplarına verilen icâzet örneği, zamanla diğer ilim dallarındaki kitaplara da müellifleri veya râvileri tarafından uygulanmıştır.⁶

II. (VIII.) yüzyılın başlarından itibaren Müslümanların ilimleri sistemleştirme gayretleri esnasında hadis öğrenme ve nakletmede başlangıçtan beri uygulanan semâ ve kıraat usulleri yanında icâzet yolu da benimsenmiştir. İlk muhaddisler, hadis öğrenimini kolaylaştırmak ve hadis kültürünün yayılmasına hizmet etmek amacıyla icâzet verme ve alma yolunu benimseyip bilgilerini zenginleştirmeye gayret etmişlerdir. Bu gelenek asırlarca devam etmiştir. Günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır.⁷

XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında, Hadis alanında verilen icâzetnâme örneklerinden birisi de meşhur tarihçi ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'ya aittir. Bu icâzetnâme, Ahmed Cevdet Paşa'nın ilmî ve siyasî kişiliğinin yanında Hadis ilmindeki yerini ve bilgisini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

A. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı

Ahmed Cevdet⁸ Paşa,⁹ 26-27 Mart 1823 (1822)¹⁰ tarihinde Bulgaristan'ın Lofça kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası, Lofça ileri gelenlerinden Hacı İs-

⁶ Akpınar, "İcâzet", 394.

⁷ Akpınar, "İcâzet", 394.

⁸ Cevdet mahlasını, İstanbul'da eğitim aldığı sırada 1843 tarihinde Süleyman Fehim Efendi ona vermişti. Bkz: Abdullah Uçman, "Ahmed Cevdet Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, I, 114-115.

⁹ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, VII, 443-450; Ali Ölmezöğlü, "Cevdet Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, III, 114; Uçman, *a.g.m.*, I, 114-115; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev: Coşkun Üçok), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, s. 408; Osman Keskiöğlü, "Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1966, cilt: XIV, s. 221-234.

¹⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul, Meral Yayınevi, ts.), II, 75; Ölmezöğlü, *a.g.m.*, III, 114; Abdullah Develioğlü, *Büyük İnsanlar (Üç Bin Türk ve İslam*

mail Ağa, annesi de Lofçalı Topuzoğlu hanedanından Ayşe Sümbül Hanım'dı.¹¹ Dedeleri 1711 senesinde Rusya'yla yapılan Prut savaşı sırasında Kırkkiliselî (Kırklareli)'den savaşa katılmış, savaştan sonra memleketine dönemeyerek Lofça'ya yerleşmişti.¹²

İlk eğitimini memleketinde alan Ahmed Cevdet Paşa, Lofça müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça ders okumuş, bundan başka kadı naibi Hacı Eşref Efendi ve müftü Hafız Mehmed Efendi'den de dersler almıştır.¹³ Eğitimine devam etmek maksadıyla 1839'da İstanbul'a gelmiş, burada Hâfız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmed Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şâkir Efendi gibi dönemin âlimlerinden ders almıştır.¹⁴ Miralay Nuri Bey ve Müneccimbaşı Osman Sâbit Efendi'den de hesap, cebir ve hendese gibi dersler alan Ahmed Cevdet Paşa, Farsçayı da öğrenmiş, Çarşamba'daki Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi Mehmed Murad Efendi'den Mesnevi'yi, Süleyman Fehim Efendi'den de Şevket ve Örfî divanlarını okumuş, edebî yönden kendisini yetiştirmiş, Kuşadalı İbrahim Efendi'nin sohbetlerine de katılarak tasavvufa merak salmıştır.¹⁵

Eğitimini tamamladıktan sonra 1844 senesinin Ocak ayında Rumeli kazakerliğine bağlı Premedi kazası kadılığına başlayan Ahmed Cevdet Paşa, 29 Hazi-

Müellifi), Yaylacık Matbaası, İstanbul 1973, s. 121; Mehmet Yavuz, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri (XVI-XX. Asırlar)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2008, s. 386; Cevdet Akkaya, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Din ve Cemiyet Görüşü*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Ü. SBS., Kayseri, 1992, s. 12.

¹¹ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Babinger, *a.g.e.*, s. 409; Akkaya, *a.g.tez.*, s. 12; Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, Dersaadet, İstanbul 1332, s. 7; Ölmezoğlu, *a.g.m.*, III, 114-123.

¹² Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Ölmezoğlu, *a.g.m.*, III, 114; Babinger, *a.g.e.*, s. 409; Keskioğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

¹³ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Akkaya, *a.g.tez.*, s. 12.

¹⁴ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Uçman, *a.g.m.*, I, 114-115; Yavuz, *a.g.e.*, s. 386; Akkaya, *a.g.tez.*, s. 13; Keskioğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

¹⁵ Mehmed Tahir, *a.g.e.*, II, 75; Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Yavuz, *a.g.e.*, s. 386; Akkaya, *a.g.tez.*, s. 15.

ran 1845 senesinde İstanbul müderrisliği rûsunu almış, 1848 senesinde de sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın bir talimatını bildirmek maksadıyla Bükreş'te bulunan Keçecizâde Fuâd Efendi'nin yanına gönderilmişti.¹⁶

10 Nisan 1849 tarihinde hareket-i hariç payesini almış, 13 veya 14 Ağustos 1850 tarihinde ise Meclis-i Maarif-i Umumiyye âzâlığı ve dârümuallimîn müdürlüğüne tayin edilmiş, İstanbul'a dönen Fuâd Efendi ile birlikte Bursa'ya gitmiş, orada onunla *Kavâid-i Osmâniyye* eserini yazma fırsatı bulmuş ve Şirket-i Hayriyye kuruluş nizamnâmesini hazırlamıştı.¹⁷

İstanbul'a döndükten sonra 1851'de Encümen-i Dâniş üyeliğine seçilen Ahmed Cevdet Paşa, hareket-i altmışlı payesini de alarak Ekim 1853 tarihinde mazbata ile 1774-1826 devresi Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirilmişti.¹⁸ Bir müddet sonra mûsıla-i Süleymaniye payesi almış, 1855 senesinin Şubat ayında ise vak'anüvis olarak göreve başlamış, bu görevini 1865'e kadar sürdürmüştü.¹⁹

Vak'anüvislik görevinin yanında 9 Ocak 1856 günü Galata kadılığına da tayin edilen Ahmed Cevdet Paşa, aynı yıl içerisinde, 9 Aralık tarihinde Mekke, 21 Ocak 1861 tarihinde de İstanbul kadılığı payelerini almış, 18 Mayıs 1861'de Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa ile birlikte Rumeli teftişine çıkmış, kısa bir süre sonra ise İşkodra'da çıkan isyanı bastırmak için görevlendirilmiş ve bu görevi başarıyla yerine getirmişti.²⁰

1863'te Bosna eyaletine teftiş için çıkmaya hazırlandığı sırada 24 Haziran günü Anadolu kazaskerliği payesini alan Ahmed Cevdet Paşa, Bosna'da yaptığı

¹⁶ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Ölmezoğlu, *a.g.m.*, III, 114; Uçman, *a.g.m.*, I, 114-115; Babinger, *a.g.e.*, s. 409; Keskiöğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

¹⁷ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Akkaya, *a.g.tez*, s. 17.

¹⁸ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450.

¹⁹ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Uçman, *a.g.m.*, I, 114-115; Keskiöğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

²⁰ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Ölmezoğlu, *a.g.m.*, III, 115; Keskiöğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

başarılı ıslahatlar dolayısıyla Nişan-ı Osmanî ile taltif edilmiş, Haziran 1864 tarihinde ise Kozan'a gönderilmişti.²¹

13 Ocak 1866 tarihinde kazaskerlik payesi vezarete çevrilmiş, bu olaydan sonra Halep valiliğine tayin edilmiş, 1868'de ise Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığına getirilmiş, daha sonra ise Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti başkanlığına tayin edilmişti.²² Bir müddet sonra bu görevinden azledilerek Bursa valiliğine tayin edilen Ahmed Cevdet Paşa, 1870 senesinde bu görevinden de alınmış, 24 Ağustos 1871 tarihinde tekrar Mecelle-i Meclis-i Adliye Cemiyeti başkanlığı yanında Şûra-yı Devlet Tanzimat başkanlığına tayin edildi.²³ Daha sonra kısa bir süreliğine Maraş valiliğine tayin edildiyse de, 6 Ağustos 1872 tarihinde yeniden eski göreve getirilmiş, kısa bir süre sonra Şûra-yı Devlet üyesi, 1873'te de Evkaf nazırı olmuştu. Aynı sene içinde Maarif Nazırı olan Ahmed Cevdet Paşa, eğitim konusunda önemli ıslahatlara imza atmıştı.²⁴

1874 senesinde Şûra-yı Devlet başkan vekilliğine tayin edilmiş, bundan sonra 2 Kasım 1874'te Yanya valiliğine, 1875'te de önce Maarif nazırlığına, kısa bir süre sonra ise Adliye nazırlığına tayin edilmişti. 1876'da Rumeli teftişine çıkmış, döndüğünde görevinden azledilmiş ve Suriye valiliğine tayin edilmişti. Bu görevine daha başlayamadan üçüncü defa Maarif nazırlığına tayin edilen Ahmed Cevdet Paşa, 16. kitabı da bastırarak Mecelle'yi tamamlamış, İbrahim Edhem Paşa sadrazam olunca da 1877 tarihinde Dâhiliye nazırlığına tayin edilmişti.²⁵ Bu görevi sırasında da önemli ıslahatlar yapmış, kısa bir süre sonra Evkaf nazırlığına tayin edilmiş, 1878'de ise Suriye valisi olarak Şam'a gönderilmişti.²⁶ Bu görevin-

²¹ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Ölmezoğlu, *a.g.m.*, III, 115.

²² Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Ölmezoğlu, *a.g.m.*, III, 115; Keskiöğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

²³ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Ölmezoğlu, *a.g.m.*, III, 115; Keskiöğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

²⁴ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Uçman, *a.g.m.*, I, 114-115; Keskiöğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

²⁵ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Babinger, *a.g.e.*, s. 409.

²⁶ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Babinger, *a.g.e.*, s. 409.

den sonra Ticaret nazırlığına tayin edilmiş, bundan sonra bazı kısa süreli görevlerde bulunmuş, ardından da Adliye nazırlığına tayin edilmiş, bu sırada Mekteb-i Hukuk'ta da bazı dersler vermişti.²⁷

Ahmed Vefik Paşa'nın başvekil olması dolayısıyla 30 Kasım 1882 tarihinde Adliye nazırlığından ayrılan Ahmed Cevdet Paşa, yaklaşık üç buçuk sene resmî görevlerden uzak kalmış, Server Paşa'nın vefatı üzerine 11 Haziran 1886'da beşinci defa Adliye nazırlığına getirilmiş, fakat kısa bir süre sonra bu görevinden de ayrılmak zorunda kalmıştı.²⁸

10 Mayıs 1890'da Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Meclis-i Âli'ye tayin edilen Ahmed Cevdet Paşa, 25 veya 26 Mayıs 1895 (veya 1893)²⁹ tarihinde Bebek'teki yalısında vefat etmiş, Fatih Sultan Mehmed Türbesi haziresine defnedilmişti.³⁰

B. Ahmed Cevdet Paşa'nın Eserleri

Ahmed Cevdet Paşa'nın değişik ilim sahalarında kaleme almış olduğu birçok eseri bulunmaktadır.

1. Hadis ve Şemâile Dair Eserleri

a. İcâzetnâme: Çalışmamızın da konusunu oluşturan bu icâzetnâme, *Sahîh-i İmâm Buhârî* icâzetnâmesi olup, Halep Benî Ümeyye Camii müderrislerinden

²⁷ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Babinger, *a.g.e.*, s. 409.

²⁸ Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Ölmezoğlu, *a.g.m.*, III, 118; Keskiöğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

²⁹ Develioğlu, *a.g.e.*, s. 121.

³⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1969, I, 236-239; Mehmed Tahir, *a.g.e.*, II, 75; Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin; Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1414/1993, I, 184; Serkis, Yusuf b. İlyan b. Musa ed-Dimaşki (ö. 1351/1932), *Mu'cemü'l-Matbûati'l-Arabîyye ve'l-Muarrabe*, Matbaatu Serkis, Kahire 1928, I, 720-721; Halaçoğlu, *a.g.m.*, VII, 443-450; Ölmezoğlu, *a.g.m.*, III, 118; Babinger, *a.g.e.*, s. 409; Yavuz, *a.g.e.*, s. 386; Akkaya, *a.g.tez*, s. 19; Keskiöğlu, *a.g.makale*, XIV, s. 221-234.

Ahmed b. Abdurrahman tarafından Ahmed Cevdet Paşa'ya verilmiştir. Hicri 1283/1867 tarihlidir.³¹

b. *et-Tergîb ve't-Terhîb'in Tercümesi:* Eserde terğîb (iyiliklere teşvik) ve terhîbe (kötülüklerden sakındırma) dair değişik hadislere yer verilmektedir. Eser, İmâm Münziri'nin *et-Tergîb ve't-Terhîb* isimli eserinin tercümesidir.³²

c. *Hilye-i Saâdet:* Türkçedir. Eserde, Hz. Peygamber'in hilye-yi şerîfeleri (dış görünüşü) anlatılmaktadır. Eser, peş peşe iki defa basılmıştır.³³

2. Tefsire Dair Eserleri

a. *Tefsîr-i Sûre-i Hücurât:* Türkçedir. Eserde Hücurât suresinin tefsiri yapılmaktadır.³⁴

b. *Hülâsatü'l-Beyân fi Te'lifi'l-Kur'an:* Arapçadır. Eserde Kur'an-ı Kerim'in ilk defa tedvin edilmesi, niçin bir mushafta tedvin edilişi, suhuf ve mushaf kelimelerinin anlamları, Kur'an-ı Kerim'in nüzul süresi ve inzalin çeşitli anlamları, vahiy kâtipleri, Kur'an-ı Kerim'i cemedeler, kıraat ihtilafları, Kur'an-ı Kerim'in tarifi, Kur'an-ı Kerim'in inzalindeki hikmet, kıraatin kaynakları, Hz. Ebû Bekir'in Kur'an-ı Kerim'i toplaması, Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması, mushafları inceleyen ve çoğaltan kurulun oluşturulması, Kur'an-ı Kerim'i imla edenler ve yazarlar, iki cem' arasındaki farklar, mushafların isim ve özellikleri, Kur'an-ı Kerim'in i'cazı, Kur'an'ı tevatürle nakletmenin anlamı, kıraat vecihlerinin çeşitli olmasındaki sebep, kıraatin tarifi, mütevâtir ve şaz kıraatler vs. konular ele alınmaktadır.³⁵

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Tarih: 06/R/1327 (Hicri) Dosya No: 37 Gömlek No: 111 Fon Kodu: Y..EE..

³² Mehmed Tahir, *a.g.e.*, II, 77.

³³ İstanbul 1303/1886; 1304/1887.

³⁴ Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 3819 (56 vr.).

³⁵ Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3481 (26 vr.).

c. Tefsir Tarihi: Türkçedir. İstanbul Ahmed Kamil Matbaası'nda 1927 senesinde basılmıştır. Eserde Kur'an-ı Kerim'in cemedilmesi, yedi harf üzere inzal edilmesinin anlamı, tefsir ve tevil arasındaki farklar, tefsir ilminin konusu ve mahiyeti gibi konulara yer verilmektedir.³⁶

3. Fıkha Dair Eserleri

a. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye: Türkçedir. Eser, Arapça fıkıh kitaplarının muamelât kısımlarından toplanarak kaleme alınmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın komisyon başkanlığında bulunduğu bu eserde Hanefi fikhî esas alınmaktadır. Eser, bir "Mukaddime" ve 16 "Kitab" halinde düzenlenmiştir. Eserin "Mukaddime" kısmında, evlenme, boşanma, gâib, mefkûd, vakıf, vasiyet, miras vs. konulara yer verilmektedir. 16 "Kitab" da ise, bey', kefalet, havale, rehin, emanetler, hibe, gasp ve itlaf, hacr-ikrah-şuf'a, şirket, vekâlet, sulh ve ibra, dava, beyyineler, yemin ve kaza konularındaki hükümler bulunmaktadır. Eserde, toplam 1851 madde bulunmaktadır. Eserin baş tarafında ise 99 fikhî kâideye yer verilmektedir.³⁷

b. İcâr-ı Akâr Nizamnâmesi: Türkçedir. Bu eserde, iş yerlerinin kiralanması ile ilgili konulara yer verilmektedir.³⁸

c. Mahkeme-i Temyizin Vazifesine Dair: Türkçedir. Eserde, Temyiz Mahkemeleri'nin görev alanı açıklanmaktadır.³⁹

d. Şerhu Kitâbi'l-Emânât: Türkçedir. 1888 tarihinde yazılmıştır. Eser, *Mecelle*'nin emanetler hakkındaki hükümlerini açıklamak için kaleme alınmıştır.⁴⁰

³⁶ Süleymaniye Ktp., İzmirli İ. Hakkı, nr. 3814 (152 vr.).

³⁷ Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 340 (633 vr.).

³⁸ İnkilap Müzesi, Cevdet Paşa el yazısı.

³⁹ İnkilap Müzesi, Cevdet Paşa el yazısı.

⁴⁰ Süleymaniye Ktp., Celal Ökten, nr. 180 (94 vr.).

e. Düstur: Türkçedir. Eserde, değişik konulara dair kanun ve nizamnamelere yer verilmektedir. Şöyle ki müellif, Meclis-i Âli-i Tanzimât üyeliği sırasında hazırlanan kanun ve nizamnameleri toplayarak 1862 senesinde neşretmiştir.⁴¹

f. Eser-i Ahd-i Hâmidî: Türkçedir. Eser ilmihal niteliği taşımaktadır. Müellif, eserini iptidâî mekteplerde okutulmak için yazmıştır. Eser, 1892 senesinde neşredilmiştir.⁴²

j. Ta'likat ala Netâici'l-Efkâr: Türkçedir. Eser, Azmîzâde Haletî'nin *Netâicü'l-Efkâr* isimli eseri üzerine yazılan talik niteliği taşımaktadır. Eserde Fıkıh usulüne dair bilgilere yer verilmektedir.⁴³

4. Dilbilim ve Belagata Dair Eserleri

a. Belagât-ı Osmâniyye: Türkçedir. Bu eser, müellifin Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu belagat dersleri notlarından oluşmaktadır. Klasik İslâm belagat anlayışına göre tertip edilmiştir.⁴⁴

b. Ta'likat ale'l-Emsile: Türkçedir. Eserde Arapça gramere dair bilgilere yer verilmektedir.⁴⁵

c. Ta'likat ale'l-Bina: Türkçedir. Bu eserde de Arapça gramere dair bilgilere yer verilmektedir.⁴⁶

d. Kavâid-i Türkiyye: Türkçedir. Eserde Türkçenin gramerine dair bilgilere yer verilmektedir. Eser Sıbyân mekteplerinde okutulmak için yazılmıştır.⁴⁷

⁴¹ İstanbul, 1279/1863.

⁴² Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2181 (32 vr.)

⁴³ Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tah. nr. 95 (7 vr.).

⁴⁴ Süleymaniye Ktp., Celal Ökten, nr. 427 (205 vr.).

⁴⁵ Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tah. nr. 95 (49-55 vr.).

⁴⁶ Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tah. nr. 95 (43-48 vr.).

⁴⁷ İstanbul, 1292/1876.

e. Ta'likat ale's-Şâfiye: Eser hem de *Gâyetü'l-Beyân* diye bilinmektedir. Türkçedir. Eserde Arapça gramere dair bilgilere yer verilmektedir. Eser, müellifin talebelik yıllarında okuttuğu *Şâfiye-i İbn Hâcib* eseri üzerine kaleme alınmıştır.⁴⁸

f. Medhal-ı Kavâid: Türkçedir. Eserde Türkçenin gramerine dair bilgilere yer verilmektedir. Eser, Rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere *Kavâid-i Osmâniyye* eserinin basitleştirilmiş hali niteliğindedir.⁴⁹

j. Tertib-i Cedid-i Kavâid-i Osmâniyye: Türkçedir. Bu eserde de Türkçenin gramerine dair bilgilere yer verilmektedir.⁵⁰

5. Tarihe Dair Eserleri

a. Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa: Türkçedir. 1888 tarihinde yazılmıştır. Eserde, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelip geçmiş bazı peygamberlerin kıssaları, İslâm dininin zuhuru, Hz. Muhammed'in hayatı, Emevî-Abbâsî halifelerinin diğer Türk-İslâm devletlerinin ve kısmen de Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden, yani Sultan II. Murad döneminin sonuna kadar meydana gelen olaylardan bahsedilmektedir.⁵¹

b. Vakâyi-i Devlet-i Âliye: Türkçedir. 12 ciltten müteşekkil olan eserde Osmanlı tarihine dair konulara yer verilmektedir. İlk ciltte Osmanlının zuhurundan 1774 senesine kadar meydana gelen olaylardan bahsedilmektedir. Eserin diğer 11 cildi ise 1774'ten 1825'e kadar Osmanlı'da meydana gelen olaylardan bahsetmektedir.⁵²

c. Tezâkir: Türkçedir. Eser, müellifin vak'anüvisliği zamanında tarihî olaylarla ilgili tuttuğu notlardan oluşmaktadır. 1855 senesinden başlayarak, vefatından iki sene önceye kadar, yani 1893 senesine kadar meydana gelen bazı olaylar-

⁴⁸ Süleymaniye Ktp., Celal Ökten, nr. 489 (55 vr.); Tırnovalı, nr. 1844 (49 vr.).

⁴⁹ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6122 (55 vr.).

⁵⁰Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekkesi, nr. 619 (160 vr.).

⁵¹ Süleymaniye Ktp., nr. Celal Ökten, 608 (2 cilt).

⁵² Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi Eki, nr. 449 (456 vr.).

dan bahsedilmektedir. Eser, çeşitli tarihlerde kaleme alınmış kırk tezkireden oluşmaktadır. İlk tezkirede daha önceki vak'anüvisler anlatılmaktadır. Sonraki dört tezkirede Ahmed Lütfi Efendi'ye yolladığı bazı evraklar hakkında bilgilere yer verilmektedir. Altıncı tezkireden son tezkireye kadar Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülmecid dönemlerine denk gelen 1839-1872 seneleri arasında meydana gelen siyasî, ahlakî ve sosyal bazı hadisler ele alınmaktadır. Eserdeki son tezkirede ise, müellifin kendi hayatı konu edilmektedir. Eserde bunlardan başka dönemin devlet ve saray adamlarının birbirileriyle olan ilişkilerinden vs. konulardan da bahsedilmektedir.⁵³

d. Maruzât: Türkçedir. Eserde müellif, 1839-1876 seneleri arasındaki tarihî ve siyasî olaylara değinmektedir. Eser, müellifin Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu uzun bir rapor niteliğindedir. Sultanın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Yine eserde, sarayda meydana gelen dedikodulardan, İstanbul'un kenar semtlerinde yaşanan olaylardan ve devlet erkânının aile hayatlarından da bahsedilmektedir.⁵⁴

e. Târih-i Cevdet: Türkçedir. Eserde Osmanlı tarihinde 1774-1824 yılları arasında meydana gelen bazı olayları ele alınmaktadır. Dolayısıyla eserde, Kaynarca Antlaşmasından "Vak'a-i Hayriye"nin ilanına kadar geçen zamandaki olaylar verilmektedir.⁵⁵

f. Kırım ve Kafkas Tarihçesi: Eser *Halim Giray* diye de bilinmektedir. Türkçedir. Eserde Kırım ve Kafkasya'nın tarihi kısa şekilde verilmektedir. İki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Kırım tarihi ve Kırım meşâyihinin hal tercümelerine yer verilmektedir. İkinci kısımda ise Kafkasya'nın tarihi, coğrafyası ve bölgede yaşayan kavimlerin etnografyasına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Eser, İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning'in isteği üzerine müellif tarafından Halim Giray'ın *Gülbun-ı Hânân* eserinden yararlanılarak hazırlanmış ve Mustafa Reşîd Paşa'ya

⁵³ IRCICA, nr. 4228 (4 cilt); Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (4 cilt), (yay. haz. Cavid Baysun), (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991); İsmail Doğan, "Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezâkir", *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), (Sempozyum; 9-11 Haziran 1995)*, 1997, s. 229-245.

⁵⁴ İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Cevdet Paşa Evrakı, nr. 22-25.

⁵⁵ Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 869 (12 cilt).

takdim edilmiştir. Mustafa Reşid Paşa da, bu eseri Fransızcaya çevirerek elçiye takdim etmiştir.⁵⁶

6. Genel Konulara Dair Eserleri

a. Mecmua-i Âliye: Türkçedir. Değişik konulara dair kanun ve nizamnâmelere yer verilmektedir. Eserde müellif, kızı Fatma Aliye Hanım'a okuttuğu felsefe, hikmet, ruh ilmi, astronomi, geometri, matematik ve İslamî bilgiler gibi değişik ilim dallarına ait konuları derlemiştir.⁵⁷

b. Talimnâme-i Harîr: 1844 tarihinde yazılmıştır. İpek dokumacılığı ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Eser, Agop Gırçıkyan Efendi'nin bu konuda Ermenice yazdığı eserinin tercümesidir?⁵⁸

c. Mecmûa-i Ahmed Cevdet: Türkçedir. Bu mecmuada müellifin genel konuları ihtiva eden eserleri yer almaktadır. Eserde, İslâm dinini kabul eden iki kişiye, bazı sorularının, Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdığı ve Bab-ı Meşihât aracılığıyla gönderilen cevaplar ve eski Şam müftüsü Mahmut Hamza Efendi ile müellif arasında dinî konulara dair yazışmaları kapsayan konular ele alınmaktadır.⁵⁹

d. Malumât-ı Nâfia: Türkçedir. Eserde kâinatın yaratılışı, peygamberler tarihi, yeryüzündeki insanların dinlere ve kıtalara göre dağılımı, dört halife, dört mezhep imamı vs. gibi genel konulara dair bilgilere yer verilmektedir. Eser, Rüşdiye mekteplerinde okutulmak için kaleme alınmıştır.⁶⁰

⁵⁶ İstanbul, 1307; Türk Tarih Kurumu, nr. 1105 (72 vr.).

⁵⁷ İstanbul Belediye Ktp. Atatürk Kitaplığı.

⁵⁸ İstanbul, 1269/1853.

⁵⁹ İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Cevdet Paşa Evrakı, nr. 98.

⁶⁰ Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 213 (16 vr.).

e. Beyânü'l-Unvân: Türkçedir. Medresede okunan kitapların başlık ve ön-sözlerine yer verilmektedir. Eserde, hutbe-i kitab, besmele-i şerife, hamdele, sal-vele, dibace-i kitab, ulûm ve fûnûnun taksimi gibi konulara yer verilmektedir. Eser, 1857, 1873 ve 1882 senelerinde basılmıştır.⁶¹

f. İslâmiyet'in Maârifê Taalluku veya *Tercüme-i Redd-i Renân;* Eser, Petersburg imam ve müderrisi Ataullah Bayezidof'a mahsustur. Ahmed Cevdet Paşa, Madam Gülnar ile birlikte bu eseri Türkçeye çevirmiştir. İstanbul'da, Dersaadet matbaasında 1891 senesinde basılmıştır. Eserde ilk olarak mukaddime kısmına yer verilmektedir. Burada, Batı dünyasına İslam'ın medeni terakkiye ve diğer dinlere taalluku konusu ele alınmaktadır. Eserdeki konular "Bab" başlıkları altında incelenmektedir. İlk babda Kur'an ve İslâmiyet'in kabul ve tesisi ile ilgili konulara yer verilmektedir. İkinci babda terbiye ve maarife dair Hz. Peygamber'in talimatı ile ilgili konular ele alınmaktadır. Üçüncü babda ilim ve maarif hakkında Arapların çabaları, İslam ahlakı, kibir ve tevazu, gazap ve ğayz, halimlik ve mülâyemet, ticaretin fâideleri, İslâmiyet'in kadınlara ve aileye bakışı, İslâmiyet'te müsâmahakarlık ve diğer dinlerle ilişkisi vs. konulara yer verilmektedir.⁶²

7. Edebiyata Dair Eserleri

a. Divân-ı Sâib Şerhi'nin Tetimmesi: 1849 tarihinde yazılmıştır. Şair Süleyman Fehim Efendi'nin vefatıyla eksik kalan Sâib-i Tebrizî'nin *Divân'*ı şerhini tamamlamış olan müellif, bu tetimmeyi Farsça kaleme almıştır.⁶³

b. Divançe: Türkçedir. 1893 tarihinde yazılmıştır. Eserde müellife ait değişik şiirler yer almaktadır. Buradaki şiirlerin çoğu, müellifin kendi döneminde yaşayan ikinci dereceli şairlere yöneltilen nazîreler niteliğindedir. Geride kalanları ise kaside, gazel ve diğer edebî türlere mukabildir. Eser, Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmiştir.⁶⁴

⁶¹ Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3300 (36 vr.); İstanbul Ü. Ktp., nr. 3275.

⁶² Süleymaniye Ktp., A. Tekelioğlu, nr. 946 (160 vr.).

⁶³ Veliyüddin Efendi, Cevdet Paşa Kitapları, nr. 5.

⁶⁴ Atatürk Kitaplığı, Cevdet Paşa Evrakı, nr. 37.

c. Lermontof'un İblis'i: Eserde Lermontof'un *İblis* isimli eseri tercüme edilmiştir. 1891 senesinde İstanbul'da basılmıştır. Bu eseri Ahmed Cevdet Paşa ile birlikte Madam Gülnar tercüme etmiştir. Eserin baş tarafında tercüme ve mütercimler hakkında da kısa bilgilere yer verilmekte, Lermontof tanıtılmaktadır. Bundan sonra ise mütercimin mukaddimesi bulunmaktadır. Daha sonra ise *İblis* eserinin tercümesine geçilmektedir.⁶⁵

d. Ta'likât ale'l-Mutavvel: Türkçedir. Eserde belagata dair bilgilere yer verilmektedir. Sadüddîn et-Taftazanî'nin belagata dair yazdığı *el-Mutavvel* isimli eserin üzerine yazılmış talik niteliğindedir.⁶⁶

8. Mantıka Dair Eserleri

a. Mi'yâr-ı Sedad: Türkçedir. Eserde mantıkla ilgili bilgilere yer verilmektedir. Müellif, kendi oğlu Ali Sedad'a ithâfen bu eseri kaleme almıştır. Sıbyân mekteplerinde okutulmak için Maârif Nazırlığı döneminde kaleme alınmıştır. 1877 ve 1886 senelerinde iki defa neşredilmiştir.⁶⁷

b. Âdâb-ı Sedad: Türkçedir. 1878 tarihinde yazılmıştır. Eserde münâzara ve âdâb ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Eser, Sıbyân mekteplerinde okutulmak için yazılmıştır. Bir mukaddime dört bölüm ve bir hatime kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında, bahs, mubâhese ve cedel konuları ele alınmakta, münâzara ve âdâb ilminin gerekliliği savunulmaktadır. Yine giriş kısmında münazara ile ilgili terimler açıklanmakta, münazara sırasında tarafların takip edecekleri yollar anlatılmaktadır. İlk bölümde, sâilin bir delili men' yoluyla reddetmesi, bunun üzerine muallilin ona nasıl cevap vermesi gerektiği anlatılmaktadır. İkinci bölümde, sâilin delili nakz etmesi ve bunun üzerine, muallilin nasıl cevap vermesi gerektiği, üçüncü bölümde ise, muaraza ve çeşitleri açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde de, münazara sırasında tarafların kullandıkları tanım ve bölümler açık-

⁶⁵ Süleymaniye Ktp., A. Tekelioğlu, 946 (100 vr.).

⁶⁶ Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tah. nr. 88 (32 vr.).

⁶⁷ Süleymaniye Ktp., Celal Ökten, nr. 712 (128 vr.).

lanmakta, tanım ve bölmenin özellikleri ve münazarada bunlara nasıl cevap verileceği gibi konular ele alınmaktadır. Eserin hatime kısmında ise, münazara adabı hakkında bilgilere yer verilmektedir.⁶⁸

9. Sosyolojiye Dair Eseri

a. Mukaddime-i İbn Haldûn Tercümesi-Fasl-ı Sâlis: Eser, İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinin bir kısmının tercümesi niteliğindedir. İlk beş faslı Pirîzâde Mehmed Sâib tercüme etmiş, beşinci faslı da müellif çevirmiştir.⁶⁹

10. Astronomiye Dair Eserleri

a. Takvîmü'l-Edvâr: Türkçedir. Takvimle ilgili bilgilere yer verilmektedir. Eserde hicri takvimi terk etmenin caiz olmayacağı, bununla birlikte şemsi takvimin gerekliliği konu edinilmektedir. 1871 ve 1883 senelerinde neşredilmiştir.⁷⁰

b. Ta'rifü'l-İrtifa: Türkçedir. Eserde iftar vakitlerinin tespiti konu edinilmektedir. Burada beş fasıl ve bir hatime bölümü bulunmaktadır.⁷¹

11. Tıbbı Dair Eseri

a. Çocuklara Hıfz-i Sıhhat Dersleri: Eserde, çocuklara yönelik tıbbî bilgilere yer verilmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın tercüme ettiği bu eser Doktor Pekov'a aittir. Konular "Ders"ler şeklinde ele alınmaktadır. İlk derste sağlığın ne olduğu anlatılmaktadır. İkinci derste ise insanın nasıl teneffüs etmesi gerektiği anlatılmaktadır. Üçüncü ders ise teneffüs hakkındadır. Dördüncü derste niçin yemek yediğimize dair konular anlatılmaktadır. Beşinci derste yenilecek şeyler, altıncı

⁶⁸ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 5792 (54 vr.).

⁶⁹ Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 891 (316 vr.).

⁷⁰ Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3310 (53 vr.).

⁷¹ Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3308 (14 vr.).

derste gıda kuralları, yedinci derste içecek şeyler vs. şekilde devam etmektedir. Toplam on bir ders bulunmaktadır.⁷²

12. Askerliğe Dair Eseri

a. Mecmûa-i Eşkâl (Târih-i Asker-i Osmânî): Türkçedir. 1882 tarihinde yazılmıştır. Eserde, Osmanlı ordusu hakkında bilgilere yer verilmektedir. Burada, asker ve subayların, orduda değişik görevde çalışanların resimleri, kullandıkları silah ve eşyalar, ateşli silahlar, soğuk silahlar, çadırlar, davul ve zurnalar, kıyafetler, sancak ve bayraklar vs. hakkında bilgiler verilmektedir.⁷³

İcâzetnâme

(Arapçası)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي اختص هذه الأمة المحمدية بسلسلة الإسناد وحفظ به
الشريعة الأحمدية عن الاضطراب والانقطاع ومنح أهل الحديث خلاصة
اسراره وجعلهم مطلع شمس أنواره وادرجهم في حزب أهل العناية والامداد.
احمده سبحانه وتعالى على نعمه الباطنة والظاهرة وأشكره على آلائه الجمّة
الوافرة واشهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له شهادة ادخرها يوم المعاد
واشهد أن سيدنا محمدا عبده ورسوله الهادي إلى سبيل الرشاد صلى الله

⁷² Süleymaniye Ktp., İzmirli İ. Hakkı, nr. 1906 (180 vr.). Eser, 1311/1894 senesinde İstanbul'da basılmıştır.

⁷³ Süleymaniye Ktp., Hüseyin Kazım, nr. 443 (33 vr.).

وسلم عليه وعلى آله واصحابه السادة الأمجاد وعلى تابعهم بإحسان صلاة
وسلاما دائمين بدوام رب العباد.

أما بعد فإن علوم السنة المحمدية من أجل المطالب الإنسانية وأشرف
الرغائب الإيمانية، وهي أصل الدين المحمدي القويم وبقاء سلسلة الإسناد من
خصائص هذه الأمة ببركة نبيها العظيم.

هذا وقد طلب مني أن أجزه بصحيح الإمام البخاري الذي هو أصح كتب
المخلوقين. عند الجمهور والمحققين وبالحدِيث المسلسل بالأولية جناب العالم
العلامة والخبير الفحامة وحيد عصره وزمانه وفريد دهره وأوانه البارِع في العلوم
الشريعة والفنون العقلية حضرت الوزير الكبير والجليل الشهير السيد أحمد
جودت باشا، أدام الله تعالى أجلاله واسبغ عليه من القبول ظلاله فأجبتَه
لذلك مع قصر باعي وكساد متاعي، وعلم قليل وفهم قليل ونفس ليست بالعلوم
شهيبة. وإني لعبد مزنب ذو ذنوب كثيرة، لكنه أحسن بي ظنّه وقلدني من حسن
طويته تلك المنّة. وعلم أن رواية الأكابر عن الأصاغر أمرها بين القوم مشهور.
ولها في كتبهم ذكر مسطور. فأقول وبالله التوفيق قد أجزت جناب السيد أحمد
جودت باشا أن يروي عني صحيح الإمام البخاري إجازة عامة بالشرط المعترف
عند أهل الحدِيث والأثر ولنذكر اتصال سندننا إلى الإمام محمد بن إسماعيل
البخاري فأقول أروي صحيح الإمام البخاري عن سيدي وشيخي ووالدي العالم
العلامة السيد الشيخ عبد الرحمن الحنبلي الحلبي حدثني به قراءة لبعضه
وإجازة لجميعه، وهو يرويه كذلك عن والده وشيخه جدي السيد الشيخ عبد
الله موفق الدين الحنبلي الحلبي وهو يرويه عن والده وشيخه العلامة السيد

الشيخ عبد الرحمن الحنبلي الدمشقي وهو يرويه عن شيخه العلامة الشيخ محمد العقيله وهو يرويه عن خاتمة المحدثين الشيخ حسن بن علي العجفي المكي وهو يرويه عن الشيخ أبي الوفاء أحمد بن محمد العجل وهو يرويه عن الإمام يحيى بن مكرم الطبري عن جده الإمام محب الدين محمد بن محمد الطبري قال أخبرنا البرهان إبراهيم بن محمد بن صديق الدمشقي عن الشيخ عبد الرحمن بن عبد الله الأوالي الفرغاني عن محمد بن شاذبخت الفرغاني وهو يرويه على الشيخ أبي لقمان يحيى بن عمار بن مقل بن شاهان الختلائي، وقد كان عمره مائة وثلاثة وأربعين سنة وقد سمعه جميعه من محمد بن يوسف الفريزي عن جامعه الإمام العلامة أمير المؤمنين في الحديث، وشيخ مشايخ الإسلام في الرواية والتحديث، أبي عبد الله محمد بن إسماعيل ابن إبراهيم بن المغيرة بن بردزبة الجعفي البخاري. وهذا السند لا يوجد اليوم أعلى منه من طريق الفريزي لأن بيبي وبين الإمام البخاري ثلاثة عشر رجلا وبالنسبة إلى ثلاثيات البخاري يكون بيبي وبين النبي صلى الله عليه وسلم سبعة عشر رجلا والله الحمد والمنة، وقد تلقى الأئمة الفحول هذا السند بالقبول وعدوه من جملة نعم الله تعالى عليهم للقرب من رسول الله صلى الله عليه وسلم وأجزت حضرت السيد أحمد جودت باشا أيضا بالحديث المسلسل بالأولية الذي هو أصح المسلسلات ومشهور عند المحدثين بالحديث المسلسل بالأولية لأن كل راو من رواية لا بد أن يقول فيه عن شيخه وهو أول حديث سمعته منه أو قرأته عليه أو يقول وهو أول حديث أجازني به أو أرويه عنه أو رويته عنه لكن لا يصح تسلسله بالأولية عما فوق سفيان بن عيينة ولنذكر سندا

في هذا الحديث فنقول حدثني به شيخي ووالدي الشيخ عبد الرحمن وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به والدي وشيخي الشيخ عبد الله موفق الدين وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به والدي وشيخي الشيخ عبد الرحمن الحنبلي الدمشقي وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به شيخنا الشيخ محمد عقيلة وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به الشيخ أحمد بن محمد الدمياطي وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به محمد بن عبد العزيز المنوفي وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به الشيخ المعمر أبو الخير ابن عموس الرشيد وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به شيخ الإسلام الزين زكريا بن محمد الأنصاري وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به خاتمة الحفاظ الشهاب أبو الفضل أحمد بن علي بن حجر العسقلاني وهو أول حديث سمعته منه قال أخبرنا به الحافظ زين الدين أبو الفضل عبد الرحمن الحسين العراقي وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به الصدر أبو الفتح محمد ابن محمد الميذومي وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به النجيب أبو الفرج عبد اللطيف بن عبد المنعم الحراني وهو أول حديث سمعته منه قال أخبرنا به الحافظ أبو الفرج عبد الرحمن بن علي الجوزي وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا به أبو سعيد إسماعيل بن أبي صالح النيسابوري وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا والدي أبو صالح أحمد بن عبد الملك المؤذن وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا أبو الطاهر محمد بن محمد بن محمش الزيادي وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا أبو حامد أحمد بن محمد بن يحيى البزار وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا عبد

الرحمن بن بشر بن الحكم النيسابوري وهو أول حديث سمعته منه قال حدثنا سفيان بن عيينة وهو أول حديث سمعته منه عن عمرو بن دينار عن أبي قابوس مولى عبد الله بن عمرو بن العاص عن عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الراحمون يرحمهم الرحمن تبارك وتعالى ارحموا من في الأرض يرحمكم من في السماء. هكذا الرواية برفع يرحمكم لكونها جملة دعائية وليست بالجزم على انها جواب الأمر ولا يمتنع الجزم عربية وهذا المقدار هو الذي تيسر حسبما وفق الله تعالى بمنه وكرم ونوصي المجاز بتقوى الله تعالى وان لا ينساني من دعواته. فقال الله تعالى ان يسلك بنا وبالمجاز طريق الحقيقة لا المجاز. تحريراً في اليوم السابع عشر من شهر شوال من شهر سنة ثلاثة وثمانين ومائتين وألف من هجرة من له العز والشرف.

قاله بفمه ونمقه بقلمه فقير العفو والغفران أحمد بن عبد الرحمن المدرس والموقت بجامع بني أمية بحلب المحمية.

(Türkçe Çevirisi)

Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

İsnâd silsilesini Muhammed ümmetine özel kılan, Bu isnatla İslâm şeriatını sıkıntıdan, kopukluktan koruyan, Hadis ehline isnadın sırlarının özetini veren, onları yücelten, onları imdâd ve inâyet ehlinden eden Allah'a hamdolsun! Zâhir ve bâtındaki nimetlerine hamdolsun. Allah'a bol ve çokça nimetlerinden dolayı şükrediyorum, Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik ediyorum. Bu şahitliğimi kıyamet gününe kadar sürdüreceğim. Aynı şekilde, doğru yola hidayet eden Efendimiz Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim. Ona, Ehl-i

Beyt'ine, şerefli ashabına ve onları hayırla takip edenlere kıyamet gününe kadar selât ve selâm olsun!

Muhammedî sünnete dair ilimler, insan için gerekli ilimlerin en şerefli ve imanî ihtiyaçların en yücesidir. Bu sünnet, gerçek Muhammedî dinin kaynağıdır. İsnâd silsilesinin bekası, yüce peygamberinin bereketi ile bu ümmetin özelliklerindedir.

Büyük ve yetenekli âlim, kendi döneminin yegânesi, şer'î ve aklî ilimlerde yetenek sahibi, vezir Ahmed Cevdet Paşa hazretleri, muhakkiklerin genelinin görüşüne göre en sahih eser olan *Sahîb-i İmâm Buhârî* icâzetini benden istedi. Allah onu devamlı yüceltsin ve amellerini kabul etsin! Sınırlı yetkime, kıt kapasiteme, az ilmime, bitkin düşünceme, meşhur ilimlere aşına olmamama ve günahkârlığıma rağmen onun bu isteğine icabet ettim. Bana hüsn-i zan beslediğinden dolayı kendisine minnettardım. Zira o, toplum içinde büyüklerin küçüklerden rivayetinin meşhur olduğunu ve bununla ilgili kitaplarda bilgilerin mevcudluğunu bilir.

Başarı Allah'tandır diyerek *Sahîb-i İmâm Buhârî*'yi benden rivayet etmeyi Ehlü'l-hadis ve'l-eser nezdinde muteber bir şart olan genel icâzetle Ahmed Cevdet Paşa'ya icâzet verdim. İmâm Muhammed b. İsmail Buhârî'den gelen isnâdımı zikredeceğim. Derim ki; Ben *Sahîb-i İmâm Buhârî*'yi, efendim, şeyhim, âlim babam, allâme seyyid Şeyh Abdurrahmân el-Hanbelî'den rivayet ediyorum. O, *Sahîb*'in bir kısmını bana okuyup tamamına icâzet verdi. O da aynı şekilde babasından ve şeyhi dedem Seyyid Şeyh Abdullah Muvaffakuddîn el-Hanbelî el-Halebî'den, o da babası ve şeyhi allâme seyyid Şeyh Abdurrahmân el-Hanbelî ed-Dimaşkî'den, o da şeyhi allâme Muhammed Akile'den, o da muhaddislerin sonuncusu olan Şeyh Hasan b. Ali el-Acmî el-Mekkî'den, o da Şeyh Ebu'l-Vefa Ahmed b. Muhammed el-İcl'den, o da İmâm Yahya b. Mekram et-Taberî'den, o da dedesi İmâm Muhibbuddîn Muhammed b. Muhammed et-Taberî'den rivayet ederek şöyle demiştir: Bana, el-Burhân İbrahim b. Muhammed b. es-Sıddîk ed-Dimaşkî, Şeyh Abdürrahîm b. Abdullah el-Avalî el-Ferğani'den, o da Muhammed b. Şazebaht el-Ferğani'den, o da yaşı 143 (yüz kırk üç) olan Şeyh Ebu Lokman Yahya b. Ammâr b. Mukbil b. Şâhân el-Hatlânî'den, o da tamamını Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî'den sema yoluyla aldı. O da *Sahîb*'i toplayan İmâm'a (Buhârî'ye), allâme, hadiste Emirülmüminin, rivayet ve tahdiste şeyhlerin şeyhi olan Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîra b. Berdzebe el-Cefî el-Buhârî'den rivayet etmiştir. Firebrî tarihiyle gelen bu isnâdın günümüzde daha âlisi bulunmamaktadır. Çünkü benimle İmâm Buhârî arasında on

üç kişi vardır. Sülesiyyât-ı Buhârî'ye nispetle benimle Peygamber sallallâhu aleyhi ve selam arasında on yedi kişi vardır. Hamd ve minnet Allah'adır. Büyük imamlar bu isnâdı kabul ederek onu, Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'e yaklaşmak için Allah'ın büyük bir nimeti olarak addetmişlerdir.

Aynı şekilde Seyyid Ahmed Cevdet Paşa'ya, en sahih ve muhaddisler nezdinde en meşhur müselsel evveliye hadisleri rivayet etme icâzeti verdim. Çünkü her bir râvi şeyhinden ilk aldığı hadisi rivayet ederken “سمعتہ منه”, “قرآته علیہ”, “وهو أول حدیث أجازني به”, “أرويه عنه” veya “رويته عنه” demesi gerekmektedir. Fakat, Süfyân b. Uyeyne'den sonra evveliyet ile müselsel hadis sahih değildir. Bu (müselsel) isnâdı zikredelim: Bana, şeyhim ve babam Şeyh Abdurrahmân (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana babam ve şeyhim Şeyh Abdurrahmân ed-Dimaşkî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana şeyhimiz Şeyh Muhammed Akile (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, Şeyh Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana Muhammed b. Abdülazâz el-Menûfî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana Şeyh el-Muammer Ebu'l-Hayr b. Amûs er-Reşîdî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana Şeyhülislâm ez-Zeyn Zekeriyya b. Muhammed el-Ensarî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana hâfizların sonuncusu eş-Şihâb Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana el-Hâfiz Zeynüddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahîm b. Hüseyin el-İrâkî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) haber verip dedi ki, bana es-Sadr Ebu'l-Feth Muhammed el-Meydûmî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana en-Necîb Ebu'l-Ferec Abdüllatîf b. Abdülmun'im el-Harranî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana el-Hâfiz Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali el-Cevzî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) haber verip dedi ki, bana Ebû Saîd İsmâîl b. Ebî Sâlih en-Neysâbüürî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana babam Ebû Sâlih Ahmed b. Abdülmelik el-Müezzîn (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana Ebu't-Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Muhammeş ez-Ziyâdî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Yahya el-Bezzâr (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana Abdurrahmân b. Bişr b. el-Hakem en-Neysâbüürî (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana Süfyân b. Uyeyne (bu ondan sema yoluyla aldığım ilk hadistir) dedi ki, bana Ömer b. Dinâr, Abd b. Amr b. el-Âs'ın azatlı kölesi Ebu

Kâbûs'tan, o da Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan naklederek şöyle dedi: “الراحمون
يرحمكم الرحمن تبارك وتعالى ارحموا من في الأرض يرحمكم من في السماء”

Bu rivayette “yerhamkum” kelimesinin ref edilmesi, cümlenin, cezmle değil de dammeli oluşu, emrin cevabı olması dolayısıyladır. Burada Arapçada cezm olmasına bir engel yoktur. Ben, Allah'ın tevfiği, menî ve keremiyle sadece bu kadar rivayet edebildim. İcâzet edilen kişiye (Ahmed Cevdet Paşa'ya) Allah'ın takvasını tavsiye eder, dualarında beni unutmamasını umar, Allah'tan bizleri ve icâzet verileni mecaz yoluna değil hakikat yoluna sevk etmesini dileriz.

17 Şevval izzet ve şeref sahibi Peygamber'in hicretinin 1283. senesinde yazıldı.

Bunu, afv ve bağışlanmaya muhtaç olan Halep'teki Benî Ümeyye Camii'nde müderris ve muvakkıt olan Ahmed b. Abdurrahmân diliyle söyleyip kalemiyle yazdı.

Sonuç

Ahmed Cevdet Paşa XIX. Yüzyılın önemli şahsiyetlerinden birisidir. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Dâhiliye Nazırlığı, Ticaret Nazırlığı ve Adliye Nazırlığı gibi bazı önemli devlet vazifelerinde bulunmuş, çok önemli ıslahatlara ve başarılarla imza atmıştır. Devlet hayatında başarılı olmasının yanında ilmî hayatında da kendisinden söz ettirmiştir.

Meşhur Osmanlı tarihçisi olarak bilinen Ahmed Cevdet Paşa, aynı zamanda Fıkıh, Tefsir, Dilbilim, Edebiyat, Mantık, Sosyoloji, Tıp vs. alanlarda eserler telif ederek çok yönlü bir âlim olduğunu ispatlamıştır. Buna rağmen Hadis alanında pek fazla bir etkiye sahip olmadığı düşünülmüştür. Zira şimdiye kadar söz konusu alanla bir ilişkisinin olduğunu gösteren yeterli bilgi ve belge bulunmamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan ve bu zâta verilmiş olan İmâm Buhârî İcâzetnâmesi onun hadisçiliğini ortaya koyma açısından çok önemlidir. Ayrıca onun, yine Hadis alanında kaleme aldığı “*et-Tergîb ve't-Terhîb'in Tercümesi*” eseri de bu alanda söz sahibi olduğunu göstermektedir. Bu eseri kendisine Bursalı Mehmed Tahir nispet etmektedir. Nitekim o, kaynak belirtmeksizin “*Osmanlı Müellifleri*” eserinde kısa bir şekilde bu esere değinmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın bu eseri gün yüzüne çıkartılarak tetkik edildiğinde onun hadisçiliğinin de kapsamı ve değeri tam olarak anlaşılacak olacaktır.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa, *Âdâb-ı Sedad*, SüleymaniyeKtp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 5792 (54 vr).
- _____, *Belagât-ı Osmâniyye*, Süleymaniye Ktp., Celal Ökten, nr. 427 (205 vr.).
- _____, *Beyânü'l-Unvân*, Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3300 (36 vr.).
- _____, *Divançe*, Atatürk Kitaplığı, Cevdet Paşa Evrakı, nr. 37.
- _____, *Divân-ı Sâib Şerhi'nin Tetimmesi*, Veliyüddin Efendi Ktp., Cevdet Paşa Kitapları, nr. 5.
- _____, *Düstur*, İstanbul, 1279/1863.
- _____, *Eser-i Abd-i Hâmidî*, SüleymaniyeKtp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2181 (32 vr.)
- _____, *Hilye-i Saadet*, İstanbul 1303/1886.
- _____, *Hülâsatü'l-Beyân fi Te'lifi'l-Kur'an*, Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3481 (26 vr.).
- _____, *Îcâr-ı Akâr Nizamnâmesi*, İnkilap Müzesi, Cevdet Paşa el yazısı.
- _____, *İcâzetnâme*, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Tarih: 06/R /1327 (Hicrî) Dosya No: 37 Gömlek No: 111 Fon Kodu: Y..EE..
- _____, *İslâmiyet'in Maârife Taalluku veya Tercüme-i Redd-i Renân*, Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioğlu, nr. 946 (160 vr.).
- _____, *Kavâid-i Türkiyye*, İstanbul, 1292/1876.
- _____, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, İstanbul, 1307/1890.
- _____, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, Süleymaniye Ktp., Celal Ökten, nr. 608 (2 cilt).
- _____, *Lermontefun İblis'i*, Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioğlu, nr. 946 (100 vr.).
- _____, *Mahkeme-i Temyizin Vazifesine Dair*, İnkilap Müzesi, Cevdet Paşa el yazısı.
- _____, *Malumât-ı Nâfia*, Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tahir Ağa, nr. 88 (32 vr.).
- _____, *Maruzât*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Cevdet Paşa Evrakı, nr. 22-25.
- _____, *Mecelle-i Abkâm-ı Adliye*, SüleymaniyeKtp., İbrahim Efendi, nr. 340 (633 vr.).
- _____, *Mecmûa-i Ahmed Cevdet*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Cevdet Paşa Evrakı, nr. 98.
- _____, *Mecmûa-i Eşkâl (Târih-i Asker-i Osmânî)*, SüleymaniyeKtp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 1906 (180 vr.)
- _____, *Medhal-ı Kavâid*, SüleymaniyeKtp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6122 (55 vr.)
- _____, *Mi'yâr-ı Sedad*, Süleymaniye Ktp., Celal Ökten, nr. 712 (128 vr.).

- _____, *Mukaddime-i İbn Haldûn Tercümesi-Fasl-ı Sâlis*, SüleymaniyeKtp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 891 (316 vr.).
- _____, *Şerhu Kitâbi'l-Emânât*, Süleymaniye Ktp., Celal Ökten, nr. 180 (94 vr.).
- _____, *Ta'likat ala Netâici'l-Efkâr*, Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tahir Ağa, nr. 95 (7 vr.).
- _____, *Ta'likat ale'l-Bina*, Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tahir Ağa, nr. 95 (43-48 vr.).
- _____, *Ta'likat ale'l-Emsile*, Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tahir Ağa, nr. 95 (49-55 vr.).
- _____, *Ta'likât ale'l-Mutavvel*, Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tahir Ağa, nr. 88 (32 vr.).
- _____, *Ta'likat ale's-Şâfiye (İ Gâyetü'l-Beyân)*, Süleymaniye Ktp., Celal Ökten, nr. 489 (55 vr.).
- _____, *Ta'rîfî'l-İrtifa*, Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3308 (14 vr.).
- _____, *Takvîmü'l-Edvâr*, Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3310 (53 vr.).
- _____, *Talimnâme-i Harîr*, İstanbul 1269/1853.
- _____, *Târih-i Cevdet*, SüleymaniyeKtp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 869 (12 cilt).
- _____, *Tefsîr Tarihi*, SüleymaniyeKtp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 3814 (152 vr.).
- _____, *Tefsîr-i Sûre-i Hücurât*, SüleymaniyeKtp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 3819 (56 vr.).
- _____, *Tertib-i Cedîd-i Kavâid-i Osmâniyye*, SüleymaniyeKtp., Tahir Ağa Tekkesi, nr. 619 (160 vr.).
- _____, *Tezâkir*, IRCICA, 4228 (4 cilt).
- _____, *Vakâyi-i Devlet-i Âliye*, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi Eki, nr. 449 (456 vr.).
- Akkaya, Cevdet, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Din ve Cemiyet Görüşü*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE., (Kayseri, 1992).
- Akpınar, Cemil, "İcazet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2000, XXI, 393.
- Aliye, Fatma, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, Dersaadet, İstanbul 1332.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev: Coşkun Üçok), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (4 cilt), (yay. haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Develioğlu, Abdullah, *Büyük İnsanlar (Üç Bin Türk ve İslam Müellifi)*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1973.
- Doğan, İsmail, "Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezâkir", *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895)*, (Sempozyum; 9-11 Haziran 1995), 1997, s. 229-245.
- Düzenli, Muhittin, "Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-hadisler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Çankırı: Çankırı Belediyesi, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, s. 77-87.

- Halaçoğlu, Yusuf, Mehmet Akif Aydın, “Cevdet Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993, VII, 443-450.
- Hatib el-Bağdadî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, (ö. 463/1071), *el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye*, (Tahkik: Ebu Abdullah Surakî-İbrahim Hamdî el-Medenî), (Medine, el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.).
- İbn Rüşeyd, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer el-Fihri es-Sebtî, (721/1321), *İstidaâtü'l-İcâze*, (Tahkik: Abdüllatif el-Ceylanî), Daru Ebi Rakrâk li't-Tibâati ve'n-Neşr, Rabat 2007.
- İbnü'l-İmadiyye, Ebu'l-Muzaffer Vecihüddin Mansur b. Selim el-Hemedanî eş-Şafîî, (ö. 677/1278), *Risâletün fi'l-İcâze*, (Tahkik: Muhammed Mahmud Dahruc), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1969.
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin; Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993.
- Keskiöğlu, Osman, Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) *Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1966, cilt: XIV, s. 221-234.
- Mehmet Yavuz, Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri (XVI-XX. Asırlar), Çantay Kitabevi, İstanbul 2008.
- Ölmezoğlu, Ali, “Cevdet Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, III, 114.
- Serkîs, Yusuf b. İlyan b. Musa ed-Dimaşkî, *Mu'cemü'l-Matbûati'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, Matbaatu Serkis, Kahire 1928.
- Tahir, Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul ts.
- Türk Tarih Kurumu*, nr. 1105 (72 vr.).
- Uçman, Abdullah, “Ahmed Cevdet Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, I, 114-115.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 142.